

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛОНІСТИЧНИХ СТУДІЙ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.

Метою статті є аналіз становлення і розвитку полоністичних студій у російській історичній науці наприкінці XVIII – на початку XIX ст., виявлення тих факторів, котрі зумовлювали розвиток історичних досліджень у Росії, простеження ідеологічних концепцій, основи яких були закладені у згаданий хронологічний період.

Застосовані основні методи історіографічних досліджень – порівняльний метод, методи історіографічного аналізу й історіографічного синтезу, біографічний метод.

Проаналізовані погляди на історію Речі Посполитої (Литви, Польщі, українських та білоруських земель, котрі входили до цього державного утворення) імператриці Катерини II, висловлені у її праці «Записки касательно российской истории» та переважно М. Карамзіна у багатомній «Истории государства Российского». Звернуто увагу на публікації джерельного матеріалу про російсько-польсько-литовські стосунки, зокрема Г. Міллера, М. Бантиш-Каменського, П. Муханова, що з'явилися на початку XIX ст. Зроблено висновок, що на становлення полоністичних студій у російській історичній науці впливали політичні фактори, поділи Речі Посполитої, вказівки Катерини II. Російські історики ставили завданням довести обґрунтованість претензій Російської імперії на давньоруські землі, котрі входили до складу Великого Князівства Литовського та пізніше до Речі Посполитої. Такі ідеї знайшли продовження в наступні періоди розвитку російської історичної науки, що може стати предметом окремого дослідження.

Ключові слова: історичні дослідження, Московська держава, Росія, Польща, Литва, Річ Посполита, М. Карамзін.

Початок XIX ст. позначився процесами становлення наукових засад російської історичної науки. Це пов'язано з появою історичних праць у першу чергу М. Карамзіна та інших, як то М. Бантиш-Каменський, П. Муханов, Й. Штріттер та інші, у працях яких започатковано оригінальні тенденції трактування проблем історичного минулого як Російської держави, так і пов'язаних із нею сусідніх народів, у тому числі й тих, котрі входили до складу Речі Посполитої.

Розвиток російської історичної думки на початку XIX ст. проаналізований у ряді монографій і статей, присвячених окремим науковцям. До перших досліджень російської історіографії слід віднести працю Альберта Старчевського «Очерк литературы русской истории до Карамзина» [21], що вийшла друком у 1845 р. Це нариси про авторів, які вивчали історію Росії від часів Київської Русі і до 1800 р. особливу увагу А. Старчевський приділив історикам кінця XVIII ст.: Катерині II, М. Бантиш-Каменському, Г. Міллеру, А. Шльоцеру. Вони формували погляди на історію Речі Посполитої та її стосунки з Російською державою. Праця А. Старчевського для нас важлива тим, що в ній висвітлені ті засади, на яких формувалася історична думка в Росії у XIX ст. Автор зробив висновок, що в Росії до початку XIX ст. було зроблено досить багато для вивчення російської історії, підготовлено ґрунт для праці М. Карамзіна. Важливою для нас є монографія В. Пічети «Введение в русскую историю» [19]. Найбільший її розділ присвячений аналізу історичної думки в Росії у XIX – поч. XX ст. Усе ж на її сторінках полоністичні студії згадуються епізодично. Низка дослідницьких праць присвячені аналізу наукової творчості М. Карамзіна. З точки зору нашого дослідження назвемо праці сучасного білоруського історика Т. Кручковського [16; 17]. Усе ж на сьогодні відсутнє комплексне вивчення розвитку російських полоністичних студій у першій третині XIX ст.

Завданням цієї публікації стане аналіз вивчення російською історичною наукою наприкінці XVIII – першої третини XIX ст. минулого Речі Посполитої, виявити ті

чинники, у першу чергу політичні, які визначали характер тлумачення російськими істориками того часу історичного минулого земель, котрі входили до складу Речі Посполитої. Це є важливим та актуальним для розуміння ідей та поглядів наступних поколінь російських науковців щодо історії польських, литовських, українських та білоруських земель, відголоски яких можна помітити і в сучасній політиці російської держави.

Хронологічні рамки цієї статті зумовлені тим, що російські науковці одноставно виділяють цей період в окремий етап становлення російської історичної науки.

На формування парадигм тлумачення історичного процесу Росії впливали політичні фактори, котрі визначали візію істориками стосунків із сусіднім польським народом. Вони трактувалися через призму напрямків зовнішньої політики Російської імперії, зокрема поділів Речі Посполитої. Російські автори доказували їх історичну виправданість, споконвічну приналежність східних земель Речі Посполитої до Росії.

Напрямок і характер наукового вивчення історії Росії задала особисто імператриця Катерина II у своєму творі «Записки касательно российской истории». Він почав друкуватися у 1783 р. на сторінках часопису «Собеседник любителей российского слова», який виходив із ініціативи імператриці під егідою Академії Наук у 1783–1784 рр. Пізніше «Записки...» були видрукувані окремим виданням у шести частинах: Частини 1–4 вийшли у 1787 р., п'ята частина – у 1793 р., шоста – у 1794 р. «Записки...» мали політичну мету: пояснення зовнішньої та внутрішньої політики, підстави територіальних захоплень. У російській історії Катерину II зокрема цікавили ті факти, що могли бути використані у політичних цілях. У своїй праці Катерина II продемонструвала обізнаність із історичними джерелами, літописами, книгами з російської історії. Вона вникала в усі подробиці історичної критики, поправляла, на її погляд, хибні думки істориків.

Катерина II намагалася поставити справу історичних досліджень на державну основу. У 1783 р. за її указом організовано «Историческое собрание». Документ про заснування цієї інституції опублікований у часописі «Отечественные записки» у 1830 р. [3]. «Историческое собрание» організовувалося під керівництвом графа А. Шувалова, до нього планувалося залучити 10 працівників, із них двоє чи троє мали бути звільнені від інших обов'язків. Список працівників цього зібрання невідомий, не має відомостей і про ті праці, які вони підготували [20]. Очевидно вони готували матеріали для історичних творів імператриці. Як засвідчує секретар Катерини II О. Храповицький, вона активно працювала над написанням російської історії, цікавилася генеалогією Великих Князів Литовських [2, с. 387, 393, 435].

У цьому ж плані слід розглядати доручення, яке імператриця дала у 1779 р. академіку Герарду Міллеру, котрий завідував архівом Колегії іноземних справ, скласти зібрання дипломатичних трактатів, матеріалів, які стосуються відносин Росії із іншими державами. Це завдання було виконане зусиллями Миколи Бантиш-Каменського, який до 1800 р. підготував таке зібрання у 4-ох частинах [21, с. 12, 292]. Сюди ж можна віднести й план написання короткого курсу російської історії розроблений комісією народних училищ і затверджений Катериною II. Цей план демонструє тодішній офіційний погляд на потреби вивчення російської історії. На думку Катерини II російську історію слід починати від 862 р, надалі включати історію Русі, в тому числі білоруських і литовських земель [21, с. 236–241].

Для нашого дослідження цікавими є рекомендації імператриці щодо висвітлення польської історії. Катерина II особливо наголошує, що Литва і Полоцьк здавна були спорідненими із Росією мовою, релігією. Говорячи про назви народів, Катерина II висловила побажання, щоби не писали назви Польща, а замість неї ставили «Литва». У листі до Мельхіора Грімма від 5 квітня 1795 р. гостро критикувала думку пруського державного міністра Евальда Гертцера про те, що Польща має право володіти Полоцьком

та Литвою. За її твердженням князь Володимир Святославович дав Литву у володіння сину Святославу, а п'ятий син Ольгерда Ягеллон, або Яків, став королем Польським, приєднав Литву до Польщі. Вона дорікає Е. Гертцбергу, що той не знає, що до XVII ст. не лише Полоцьк, але й уся Литва говорили й писали російськими буквами й мовою, що грецька (православна) релігія не лише у Полоцьку, але й у всій Литві, була релігією князів [21, с. 190].

У листі від 16 вересня того ж року вона виклала своє бачення історії Польщі (терміну Річ Посполита вона не вживала). На її погляд Ягеллон походив по прямій лінії від Володимира I – «Великого князя Росії», який дав своєму старшому сину Ізяславу Полоцьк, а другому – Литву. Ягеллон, одружившись із польською королевою Гедвігою, приєднав Литву до Польщі. Російська імператриця вважала, що у поділах Польщі вона не забрала ані дюйма Польщі. За її твердженням Волинь, Поділля, Київщина, Червона Русь, Литва ніколи не входили до складу Польщі. На її думку поляки самі заслужили знищення своєї держави, відгукнулася про поляків, що вони «продажные, испорченные, легкомысленные, болтливые...» [21, с. 192–193]. Така негативна оцінка поляків була підхоплена російськими істориками у XIX ст. Катерина II висловлювалася про свої історичні твори як такі, з якими слід «справлятися на каждом шагу», та й загалом на її думку в історії слід «выбирать ... все то, что здравому рассудку не противно будет» [21, с. 235].

Такі ідеї більш ґрунтовно були розвинуті у «Истории государства Российского» М. Карамзіна, котрого вважають першопрохідцем у російській історичній науці. Історія Речі Посполитої розглядалася ним перш за все з точки зору російсько-польського історичного суперництва, як важливий предмет вивчення військового протиборства Московської держави з Великим Князівством Литовським, пізніше з Річчю Посполитою та способом вирішення польського питання в Росії на початку XIX ст.

Відмітимо, що М. Карамзін не використовував термін «Річ Посполита», а переважно Литва, частіше вживаючи назву Литовська держава, аніж Польща. Усе ж складається враження що під Литвою він розуміє й поляків. Можливо це робилося для того, щоб оправдати агресію проти Литви під гаслом «збирання руських земель». Але висвітлюючи чисельні війни росіян із литвинами, заявив, що «Царь всегда был милостив к Литве единой» [9, с. 102]. Для позначення ворога в період Смути він вживав термін «ляхи» або «поляки», очевидно історик не вбачав суттєвої різниці між двома державами і не зважав на суть Речі Посполитої як конфедеративного державного об'єднання, ототожнюючи Польщу і Литву як одну державу. Термін Річ Посполита він вжив лише один раз у тексті грамоти Лжедмитрія II, із якою він звернувся до росіян у 1608 р. [11, с. 76], кілька разів використав термін «Республіка», очевидно, в значенні «Річ Посполита».

Протистояння Москви з Литвою/Польщею він поділяє на кілька етапів. У його висвітленні військові конфлікти з Литвою розпочалися за часів правління князя Ольгерда, який здійснив три походи на Москву і «как лев свирепствовал в российских владениях», лише зимові морози та інші погодні складнощі не дозволили йому покорити Москву. Історик назвав Ольгерда найбільш жорстоким «злодеем России» [4, с. 19, 20, 24]. Небезпечним ворогом Московської держави вважав і наступного правителя Литви князя Вітовта. Відмітив, що в їх часи Литва захопила значний масив давньоруських земель, яке М. Карамзін назвав «похищением российского достояния» [4, с. 157]. У баченні М. Карамзіна, Литва виступала серйозним противником Московського князівства, більш небезпечним аніж Золота Орда. Саме боротьба за територію, а не цивілізаційні, економічні чи торгові протиріччя, стала головною причиною подальшого майже перманентного військового конфлікту з Литвою, пізніше з Річчю Посполитою. Історик відмітив, що після 1406 р. «наконец пришло время явной вражды между государем Московским и Литвою» [4, с. 185]. Історик зображує Литву небезпечним агресором, підкреслив її

чужість слов'янським народам, висловив думку, що Росія без сумніву загинула б, якби нащадки Вітовта мали б його розум і здібності [4, с. 252].

Новий етап у військовому протистоянні з Литвою М. Карамзін починає від 1462 р., від початку правління царя Івана III (1462–1505 рр.). Причиною нового загострення стало бажання жителів Новгороду підпорядкуватися польському королю Казиміру IV. Очевидно, причиною такого рішення була орієнтація західноруських міст (Новгорода, Пскова, Твері, Полоцька та інших) на торгово-економічні стосунки з європейськими державами, в дусі ринкових відносин і тому вони більше симпатизували польсько-литовському королю/великому князю Казиміру IV. Москва ж була проти такого рішення жителів Новгороду і вирішила, що лише «меч может смирить новгородцев» [5, с. 36]. Об'єктивно ця війна була спрямована проти Литви.

У зображенні М. Карамзіна цей конфлікт тривав із перервами і за інших царів. Короткочасні припинення військових дій М. Карамзін пояснював тим, що Росія сама знесилювалася постійними наборами багатолюдного війська й хотіла на деякий час заспокоїтися, але ворожість зберігала завжди [7, с. 325]. Історик відкрито наголосив, що Литва і Росія не могли помиритися іншим шляхом як лише створивши єдину державу, цей кривавий спір міг закінчитися лише гибеллю однієї з держав [6, с. 14]. Історик визнає, що тривала війна була руйнівною і згубною для обох держав, але все ж вона розширяла межі російської держави [6, с. 118, 120].

На думку історика, Москва у цей час мала усі можливості вирішити давній військовий конфлікт на свою користь. Це обумовлювалося тодішнім значним зростанням могутності Москви. М. Карамзін особливо підкреслює факт військової сили Московської держави, її військо тоді було найбільш чисельним і могутнім у Європі і воно постійно збільшувалося [9, с. 106, 239]. Він підкреслює, що Росія завжди була сильна багаточисельністю свого війська [5, с. 320]. Загалом політику Росії наприкінці XVI ст. характеризує як мирну і честолібну, «не без хитрости и не без успеха, грозя и маня, обещаю и не всегда искренно. Мы не шли на войну, но к ней готовились, везде укрепляясь, везде усиливая рать» [9, с. 69]. Він із гордістю відмітив потугу Московської держави у ті часи: «Литва, Польша, Швеция, Дания, Ливония, Крым, Ногаи ужасаются русского имени» [10, с. 7]. На думку М. Карамзіна, головним ворогом Росії наприкінці XVII ст. була Литва, «мы не давали покоя Литве», постійно вимагали територіальних поступок [7, с. 34].

Новий етап московсько-литовського протистояння, у баченні М. Карамзіна, розпочався з початком правління у Речі Посполитій короля Стефана Баторія. Цей період до того ж характеризувався новими умовами, котрі виникли внаслідок утворення Речі Посполитої, яка об'єднала сили Корони Польської та ВКЛ. Важливим фактором, який зашкодив Москві реалізувати свої державні плани наприкінці XVI ст., М. Карамзін вважав саме ту обставину, що на чолі Речі Посполитої стояв видатний політичний діяч і полководець Стефан Баторій, якого він назвав одним із найзнаменитіших вінценосців у світі і одним із найнебезпечніших «злодеев России» [9, с. 84]. Новий король хотів зміцнити свою державу через ослаблення Росії і який міг зупинити зростання могутності Росії, відвернути творення російської імперії: «Слава России могла бы померкнуть в самом первом десятилетии новаго века» [9, с. 84]. Зазначимо, що це чи не найбільш позитивна характеристика правителя Речі Посполитої в російській історіографії XIX ст. Все ж військові успіхи С. Баторія М. Карамзін пояснює деспотичним характером правління Івана IV. Незважаючи на відкрити промонархічну позицію, відкрито прославляючи самодержавство, історик не утримався щоб не засудити занадто жорстоке правління Івана Грозного, назвавши його тираном, «тиранство уничтожает душу... не изменились россияне, но царь изменил им» [8, с. 316]. Московське військо й надалі зберігало значну чисельну перевагу над литовським. Історик зазначив, що С. Баторій вирушив у похід проти московського війська із 40 тисячами воїнів, а цар лише в

одному своєму полку мав стільки ж, а таких полків у його розпорядження було чимало. Але Іван IV не довіряв своїм воєводам і боявся народу [8, с. 292]. Це і обумовило успіхи С. Баторія.

Відмітимо, що історик високо оцінював інших військових діячів Речі Посполитої, зокрема польного гетьмана С. Жолкевського, який здобув блискучу перемогу над московським військом під Клушином 24 червня 1610 р., зайняв Москву, уклав договір із московськими боярами про обрання на царство королевича Владислава. Історик називає його «проницательный», «деятельный», «смелый в битвах», «смелый и благоразумный» [11, с. 218, 221, 222, 236], висловив жаль, що Зигмунт III не мав такого розуму як його гетьман [11, с. 244]. М. Карамзін стверджував, що С. Жолкевського шанували усі жителі Москви, навіть після входження його війська до Кремля, тому що він навів порядок, при ньому припинилися грабежі, запанував лад і спокій, а його від'їзд з Москви знову дестабілізував ситуацію.

Головною причиною невдач поляків у військовому протистоянні із московською державою на початку XVII ст. М. Карамзін вбачав не стільки силу московитів, скільки слабкість шляхетського державного устрою, який він вважав настільки слабким, що навіть такий ідеальний правитель як С. Баторій не зміг посприяти стати Речі Посполитій великою державою. Аналізуючи успіхи Івана III та Івана IV у війнах із Литвою він особливо підкреслив недоліки удільного правління Литви, що обумовлювало державну слабкість Литви XVI ст. і переваги єдиного самодержавного у Московській державі [5, с. 259–260; 7, с. 25].

М. Карамзін чимало уваги приділив висвітленню подій Смутного часу, як нового етапу протистояння. Цим подіям присвячено значну частину XI та майже весь XII том його «Истории Государства Российского». Ці московські проблеми він розглядає не стільки як польське втручання, а як наслідок внутрішнього державного розвитку Московської держави, трактує їх як кару Провидіння, яке спричинене «неистовым тиранством двадцатичетырех лет Иоановых, адской игрой Борисова властолюбца..., ожесточением сердец, развратом народа» [12, с. 120].

Успіхи обох Лжедмитріїв М. Карамзін пояснює тим, що московська держава була заражена духом зрадництва [11, с. 93]. В уста польських послів Госевського й Олесніцького історик вклав слова: «Не мы поляки, но вы русские признали своего же русского бродягу Димитрием», нагадали, що поляки «не воевали с вами, не помогали вашему Лжедмитрию, не хранили его» [11, с. 17, 18]. Історик не заперечив такого твердження, а лише посилив його: «Россию терзали свои более, нежели иноплеменники... ляхи только смотрели и смеялись безумному междуособию» [11, с. 124]. У цей час вороже військо він називає «ляхи и российские изменники» [11, с. 103]. Переконує, що у війську Лжедмитрія переважали росіяни, ляхів нараховувалося лише 15 тисяч, а російських (за його висловом) зрадників було 50–60 тисяч [11, с. 82]. Тобто у тлумаченні М. Карамзіна Лжедмитрій, як перший так і другий, не мали державної підтримки Речі Посполитої, і це не був польсько/литовсько – московський державний конфлікт. Річ Посполита втрутилася у війну лише після рішення сейму у 1609 р., щоб використати цю ситуацію на власну користь. Та й чимало росіян виявляли бажання бачити на московському престолі Владислава, сина Зигмунта II, а не бродяг і обманщиків [11, с. 133].

М. Карамзін, як ідеолог російського монархізму у формі самодержавства, не вбачав інших можливостей державного розвитку Росії, запозичення нею цивілізаційних основ європейського станового представництва за зразком Речі Посполитої. Цікавими є зауваження М. Карамзіна про можливі перспективи розвитку Московської держави у зв'язку із обранням царем Владислава. Детально виклавши умови угоди між С. Жолкевським і московськими боярами, укладеної 17 серпня 1610 р. [11, с. 237–241], історик відмітив бажання бояр обмежити владу царя, збільшення ролі боярської та земської дум. Він висловив надію, що Владислав перемінив би, можливо, і долю

самодержавства в Росії і долю Європи на багато віків [11, с. 241–243]. Історик зауважує, що бажання бачити царем Владислава у росіян було щирим [11, с. 254]. У тому, що так не сталося, на думку історика, провина Зигмунта III, який сам хотів бути царем [11, с. 253].

Певну роль у цьому протистоянні М. Карамзін приписував і релігійному фактору. На думку білоруського дослідника Т. Кручковського, московсько-польське протистояння у баченні М. Карамзіна було фактично релігійною війною, цивілізаційним протистоянням двох різних ідеологічних суспільних об'єднань [17]. Все ж уважний аналіз положень праці М. Карамзіна дає підстави не погодитися з таким твердженням. Неодноразово підкреслюючи факт православного віросповідання і єдиновір'я з Литвою, висвітлюючи бажання Василя III після смерті Олександра Ягелончика обійняти королівський трон у Польщі та великокнязівський у Литві, тим самим об'єднавши під московським скіпетром ці три держави, історик відкрито заявив, що «разноеверие не есть истинное препятствие» при цьому, що цар дасть клятву «покровительствовать римской вере» [6, с. 13]. Другорядним релігійне питання було і при розгляді кандидатури Івана IV на трон Речі Посполитої після смерті Зигмунта Августа та втечі Генріха Валуа. М. Карамзін вважає, що головним для російського царя були територіальні приєднання. В умовах польського безкоролів'я він вбачав можливість мирного приєднання Польщі і Литви до російської держави і в першу чергу приєднати Київ – «древнейшее достояние России» [12, с. 229, 230].

Релігійний фактор розглядався і при спробі царя Федора Івановича обійняти королівський трон у 1587 р. М. Карамзін визнає, що цар був готовий на значні поступки польській стороні, щоб об'єднати дві держави «узами братства». Однак сейм вимагав поступок «несовместимых с православием, достоинством и пользой России» [9, с. 92]. М. Карамзін не згадав які це поступки. Із тексту умов, які він навів у своїй праці, на яких Москва погоджувалася на обрання Федора польським королем, видно що йшлося переважно про військові аспекти та про торгівлю [9, с. 89–90]. Польсько-литовська сторона сподівалася на об'єднання подібне до Люблінської унії. Конкретних домовленостей досягти не вдалося, московська сторона не погоджувалася на жодні поступки, а лише на прийняття своїх умов. Поляки оцінили обіцянки росіян, у першу чергу у військово-оборонній частині, як нещирі і непевні. Ці перемовини є цікавим свідченням тодішньої російської дипломатії, тверде і наполегливе просування своїх умов, без жодних компромісів. Як заявили російські послани: «Царь намерен вам помогать, но без всякого обязательства» [9, с. 95].

Нам видається, що з точки зору М. Карамзіна релігійний фактор не був визначальним у московсько-литовсько/польському протистоянні XVI – початку XVII ст. Головною була стратегічна мета московської держави – її територіальне розширення на захід за рахунок земель Великого князівства Литовського/Речі Посполитої. Окрім того, московські царі постійно вимагали віддати їм Київ, Волинь, Поділля, Вільно, які на їх думку здавна належали Росії [8, с. 54].

Хочемо звернути увагу на цікаве зауваження М. Карамзіна щодо Берестейської церковної унії 1596 р. Він підкреслив насильницький характер унії як гоніння на православну віру. Наслідком її вважає, що росіяни у «счастливое царствования Алексия столь легко приобрели Киев и Малоросию, что невольню содействовало величию России» [11, с. 291].

При висвітленні польсько-російських стосунків XVI – початку XVII ст. в історіку говорила велич і сила Російської імперії початку XIX ст., він всіляко прославляв могутність і миролюбність російських самодержців. Праця М. Карамзіна справляє враження похвального гімну російській військовій агресивності XVI – початку XVII ст. А щодо потрясінь Смутного часу історик підсумував, що народу довелося пройти через тимчасове пониження, щоб у майбутньому досягнути могутності [10, с. 321].

Квінтесенцією поглядів М. Карамзіна на польську державу можна вважати його записку царю Олександрю I «Мнение русского гражданина», написану у 1819 р., вперше опублікована у 1862 р. у збірці «Неизданные сочинения и переписка Н.М. Карамзина» [13]. Записка написана у зв'язку із процесами створення та установлення конституційного статусу Царства Польського. Очевидно, це викликало щиру стурбованість М. Карамзіна. Він звертався до імператора Олександра I із закликом не відновлювати Польщу у її цілісності, що «восстановление Польши будет падением России», «никогда поляки не будут нам ни искренними братьями, ни верными союзниками», визнавав, що «мы взяли Польшу мечом: вот наше право...». У цій же записці він побіжно згадав Білорусію, Литву, Волинь, Поділля, які стали власністю Росії і якщо їх віддати, то поляки будуть вимагати й Київ та Чернігів. Він попереджав імператора, що Литва і Волинь захочуть бути в Королівстві Польському, «но мы желаем единой Империи Российской». Історик застерігав, що в майбутньому, в разі війни вони можуть зрадити Росії, «тогда мы накажем их силою и правом». Тут М. Карамзін ніби передбачив події повстання 1830–1831 рр. і наступних спалахів польського національно-визвольного руху.

Очевидно і в сучасній суспільній думці Росії зміст згаданої записки вважається актуальним, оскільки вона перевидана для сучасного російського читача у 2002 р. [14] та в хрестоматії зі шкільної літератури для учнів 10–11 класів у 2016 р. [15].

На зламі XVIII–XIX ст. у російській історичній науці започаткувався друк джерельного матеріалу з історії Росії, в тому числі й таких, які стосуються історії Речі Посполитої та російсько-польських державних стосунків, переважно військово-політичних. Початок такої роботи покладено вказівкою, даною у 1779 р. імператрицею Катериною II Герарду Міллеру, котрий тоді очолював архів колегії іноземних справ, привести в порядок і опублікувати матеріали про російські дипломатичні відносини [21, с. 263]. Низка таких публікацій стосувалися історії Речі Посполитої.

Щонайперше відмітимо праці Миколи Бантиш-Каменського. Працюючи в архіві колегії іноземних справ, за дорученням Г. Міллера він упорядкував низку збірників про міжнародні стосунки російської держави від XIV до кінця XVIII ст. Частина їх стосується польсько-російських відносин. Це «Дипломатическая выписка из сношений российского двора с польским», яка охоплює період від Великого князя Василя Івановича до царювання Михайла Федоровича. Важливе значення має збірка «Дипломатическое собрание дел польского двора с самого начала оных по 1700» в п'яти томах. Пізніше підготовлені матеріали були видані у трьох томах «Обзор внешних сношений России по 1800 год», матеріали відносин із польським королівським двором зібрані у третьому томі [1, с. 75–291]. Тут вміщені матеріали з 1487 до 1797 р., том завершується документами про остаточний поділ Речі Посполитої, актом зреченням короля Станіслава Августа й оптимістичною констатацією М. Бантиш-Каменського, що польське королівство «от внутренних несогласий и междоусобий пало и к трем сильным соседним державам присоединено навсегда» [1, с. 291].

Варто згадати й археографічні публікації Павла Муханова, котрий у 30-х роках видав матеріал про польсько-російські стосунки на початку XVII ст. [18]. Ці археографічні публікації можуть стати темою окремої статті.

Таким чином, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у російській історичній науці поруч із вивченням історії Росії започаткувалися й дослідження історії сусідніх держав, у тому числі й Литви та Польщі, котрі творили основу Речі Посполитої, куди входили й українські та білоруські землі. Характер і тон таких досліджень був офіційно закладений імперськими властями, особисто імператрицею Катериною II і обґрунтований у фундаментальній праці М. Карамзіна «История государства российского». На характер цих досліджень впливали у першу чергу політичні фактори, зокрема поділи Речі Посполитої. Історики ставили завданням доказати обґрунтованість претензій російської

імперії на давньоруські землі, котрі входили до складу Великого Князівства Литовського та пізніше до Речі Посполитої, як споконвічну спадщину російських самодержців. Такі ідеї знайшли своє продовження в наступні періоди розвитку російської історичної науки. Це може стати предметом окремого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бантыш-Каменский Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть третья. Москва, 1897. IV. 319 с.
2. Дневник А.В. Храповицкого 1782–1793. Санкт-Петербург, 1874. 610 с.
3. Доклад // Отечественные записки. 1830. Т. 42. С. 137–141.
4. Карамзин М. История государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1819. Т V. С. 412, 284, [3].
5. Карамзин Н. История государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1819. Т VI. С. 367, 173, [3].
6. Карамзин Н. История государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1819. Т VII. С. 235, 109, [14].
7. Карамзин Н. История государства Российского Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1819. Т VIII. С. 308, 163, [15].
8. Карамзин Н. История государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1821. Т IX. С. 472, 296, [2].
9. Карамзин Н. История Государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1824. Т X. С. 291, 166 (примечания), 2.
10. Карамзин Н. История Государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1824. Т XI. С. 321, 153, II.
11. Карамзин Н. История Государства Российского. Санкт-Петербург: в типографии Н. Греча, 1829. Т XII. С. VII. С. 330, 243.
12. Карамзин Н. О древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. Москва: Наука, 1991. 127 с.
13. Карамзин Н. Мнение русского гражданина // Неизданные сочинения и переписка Николая Михайловича Карамзина. Санкт-Петербург.: в типографи Н. Тиблина и комп., 1862. С. 3–8.
14. Карамзин Н. О древней и новой России. Избранная проза и публицистика. Москва: «Жизнь и мысль», 2002. С. 436–438.
15. Карамзин Н. Мнение русского гражданина: сборник статей и рецензий. Москва: Директ-Медиа, 2016. С. 59–62.
16. Кручковский Т. История Польши в исторической концепции Н.М. Карамзина // Вестник ГрДУ. 2008. № 3. С. 3–11.
17. Кручковский Т. Росийско-польское соперничество конца XVI – начала XVII веков в оценке Н.М. Карамзина // Вестник Полеского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук. 2012. № 2. С. 37–46.
18. Муханов П. Подлинные свидетельства о взаимных отношениях России и Польши преимущественно во время Самозванцев, собрал и издал гвардии полковник Павел Муханов. Москва: в типографии Семена Селивановского, 1834. С. 274, 2.
19. Пичета В. Введение в русскую историю (источники и историография). Москва: Государственное издательство, 1922. 205 с.
20. Пыпин А. Исторические труды императрицы Екатерины II // Вестник Европы. 1901. № 9. С. 170–202.
21. Старчевский А. Очерк литературы русской истории до Карамзина. Санкт-Петербург: в типографии К. Жернакова, 1845. С. 12, 292.

REFERENCES

1. Bantysh-Kamenskiy N. *Obzor vneshnikh snosheniy Rossii (po 1800 god)* [Overview of foreign relations of Russia (for 1800)]. Part Three, Moscow, 1897. IV. 319 p.
2. *Dnevnik A.V. Khrapovitskogo 1782–1793* [Diary of A.V. Khrapovitsky 1782–1793]. St. Petersburg, 1874. 610 p.

3. *Doklad* [The report]. *Otechestvennyye zapiski*. 1830. P. 42, 137–141.
4. Karamzin N. *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house of N. Grech, 1819. Vol. V. P. 412, 284, [3].
5. Karamzin N. *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house of N. Grech, 1819. Vol. VI. P. 367, 173, [3].
6. Karamzin N. *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house of N. Grech, 1819. Vol. VII. P. 235, 109, [14].
7. Karamzin N. *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house N. Grech, 1819. Vol. VII. P. 308, 163, [15].
8. Karamzin N. *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house of N. Grech, 1821. Vol. IX. P. 472, 296, [2].
9. Karamzin N. *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house of N. Grech, 1824. Vol. X. P., 291, 166 (notes), 2.
10. Karamzin N. *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house N. Grech, 1824. Vol. XI. P. 321, 153, II.
11. Karamzin N. *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo* [History of the Russian state]. St. Petersburg: in the printing house N. Grech, 1829. Vol. XII. P. 330, 243.
12. Karamzin N. *O drevney i novoy Rossii v ee politicheskom i grazhdanskom otnosheniyakh* [About ancient and new Russia in its political and civil relations]. Moscow: Nauka, 1991. 127 p.
13. Karamzin N. *Mnenie russkogo grazhdanina // Neizdannyye sochineniya i perepiska Nikolaya Mikhaylovicha Karamzina* [Opinion of the Russian citizen // Unpublished works and correspondence of Nikolai Karamzin]. St. Petersburg: the printing house N. Tiblin and comp., 1862. P. 3–8.
14. Karamzin N. *O drevney i novoy Rossii. Izbrannaya proza i publitsistika* [About the ancient and new Russia. Selected prose and journalistic articles]. Moscow: «Life and Thought», 2002. S. 436–438.
15. Karamzin N. *Mnenie russkogo grazhdanina: sbornik statey i retsenziy* [Opinion of the Russian citizen: a collection of articles and reviews]. Moscow: Direct Media, 2016. pp. 59–62.
16. Kruchkovskiy T. *Istoriya Polshi v istoricheskoy kontseptsii N.M. Karamzina* [History of Poland in the historical concept of N.M. Karamzin]. Vestnik GDU. 2008. № 3. P. 3–11.
17. Kruchkovskiy T. *Rossiysko-polskoe sopernichestvo kontsa XVI – nachala XVII vekav v otsenke N.M. Karamzina* [The Russian-Polish rivalry of the late 16th-early 17th centuries in the assessment of N.M. Karamzin]. Vestnik Poleskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya obshchestvennykh i gumanitarnykh nauk. 2012. № 2. P. 37–46.
18. Mukhanov P. *Podlinnyye svidetelstva o vzaimnykh otnosheniyakh Rossii i Pol'shi preimushchestvenno vo vremya Samozvantsev, sobral i izdal gvardii polkovnik Pavel Mukhanov* [Genuine evidence of mutual relations between Russia and Poland, mainly during the Pretenders, assembled and published by the Guards Colonel Pavel Mukhanov]. Moscow: in the printing house of Semyon Selivanovsky, 1834. P. 274, 2.
19. Picheta V. *Vvedenie v russkuyu istoriyu (istochniki i istoriografiya)* [Introduction to Russian history (sources and historiography)]. Moscow: State Publishing House, 1922. 205 p.
20. Pypin A. *Istoricheskie trudy imperatritsy Ekateriny II* [Historical works of Empress Catherine II]. Vestnik Evropy. 1901. № 9. P. 170–202.
21. Starchevskiy A. *Ocherk literatury russkoy istorii do Karamzina* [The Essay of the literature of Russian history before Karamzin]. St. Petersburg: in the printing house of K. Zhernakov, 1845. P. 12, 292.

Kovtunen O. Evolvement of the polish studies in the Russian historiography in the first third of the XIX century.

The author's purpose in this article is to investigate the evolvement and development of the Polish studies as part of the Russian historical studies at the end of the XVIII and beginning of the XIX century; highlight factors, whereby the historical researches in Russia were conditioned, as well as follow up ideological concepts, which basis was laid just during the said chronological period.

The following main historiographic research methods were employed for this study: comparative, analytical, as well as synthetic method, biographical method.

Views of Catherine II, the Russian Empress, and mainly of M. Karamzin, with regard to the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth (pol.-Rzeczpospolita) were analyzed hereby. Attention was paid to

publications of the source material concerned with the Russian and Polish-Lithuanian relations, in particular; authored by G. Miller, M. Bantysh-Kamenskyi and P. Mukhanov, which appeared at the beginning of the nineteenth century. It is found that evolvement of the Polish studies as part of the Russian historical studies was affected by different political factors, partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth and personal directions of Catherine II. The aim of Russian historians was to prove the validity of the Russian Empire claims on the Old Russian lands, which were the part of the Grand Duchy of Lithuania and later of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Such ideas were further developed in Russian historical science. These ideas be the subject of a separate investigation.

Key words: *Historical research, State of Muscovy, Russia, Poland, Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth (pol.-Rzeczpospolita), M. Karamzin.*

Одержано 20.03.2018.